

Při hledání konkrétních východisek z ekologické situace dnes obracejí filozofové a sociologové, ale i ochránci přírody pozornost ke křesťanské ideologii a náboženské praxi. I v těchto úvahách je možno se opírat o fundované pojednání S. Hubíka. Jak bychom očekávali, svůj výklad začíná klasickým článkem L. Whita *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, který byl s velkým ohlasem publikován v roce 1967 v časopise *Science*. White vidí v křesťanském náboženství a v judaismu jeden ze zdrojů ekologické krize, a to především vinou jejich dualistického pohledu na přírodu a člověka a vinou jejich hlubokého antropocentrismu. Hubík výstižně komentuje vědeckou diskusi, která byla vyprovokována tímto kritickým impulsem, především na poli historické analýzy a komparativní religionistiky.

Hubík na základě široké orientace v problematice a na základě podrobné analýzy konstatuje vývoj, který můžeme pozorovat v sociální realitě: Křesťanství se dnes ve vztahu k přírodě mění. Ať už se záhy dočkáme či nedočkáme nového přetlumočení bible z neantropocentrických pozic (které by mělo být součástí tzv. ekologizace či naturalizace teologie), jisté je, že právě křesťanské náboženství nyní vzhledem k ekologické situaci ve zvýšené míře čerpá ze svého hodnotového potenciálu, který v evropském myšlení ojedinělým způsobem usměrňuje tendenci lidských potřeb k neomezenému růstu.

Tato recenze spisu *Příroda a kultura* nemůže konstatovat, že části tří autorů tvoří jednotlý celek. Jde o tři nápadně různé přístupy k tématu vymezenému názvem knihy. Čtenář však různost pohledů a východisek nakonec ocení. Shodné vyznění, v němž se tři filozofové různého zaměření setkají, je o to přesvědčivější.

Význam spočívá ve splacení dluhu, který má filozofie a společenské vědy vůči závažné ekologické tematice. Jako nejdůležitější však vidím to, že, najde-li dost pozorných čtenářů i mimo obor filozofie, může kultivovat a nově exponovat doposud převážně přírodovědecky traktovanou problematiku.

Hana Librová

Polský lexikon religionistiky (Leksykon religioznawczy)

Warszawa, Wydawnictwo Współczesne, 1988, 320 s.

Každá charakteristika Polska by byla nutně neúplná, kdyby neobsahovala zmínku o náboženství jeho obyvatel. V povědomí mnoha lidí téměř zdomácněla představa: co Polák, to katolík. Různé vnější okolnosti mohou dávat za pravdu těm, kdož se domnívají, že proces sekularizace se Polsku prostě vyhnul. I když tomu tak samozřejmě není, zdání je i v tomto případě klamné, zůstává přece jenom faktem, že Polsko zaujímá přední místo mezi „nejkatoličtějšími“ zeměmi naší planety.

Specifičnost polského katolicismu, jeho výrazná stopa v dějinných a soudobých osudech Polska, je zřejmě též klíčem k pochopení toho, že právě zde zapustila kořeny nevěšdní tradice vědeckých výzkumů náboženství. Za její vyústění je možno pokládat nynější polskou religionistickou školu, která získala věhlas a uznání i v mezinárodním měřítku. Svými odbornými časopisy (připomeňme alespoň *Euhemer* a *krakovská Studia Religiosa*), četnými monografiemi i didaktickými díly je známa rovněž naší odborné veřejnosti.

Vedle *Příručky vědy o náboženství* (*Podręcznik religioznawstwa*, Euhemer, 1986, č. 3–4), *Nástinu vědy o náboženství* (Józef Keller a kol.: *Zarys religioznawstwa*, Warszawa 1988) a pojednání *Věda o náboženství – vybrané problémy* (M. Filipiak: *Religioznawstwo. Zagadnienia wybrane*, Rzeszów 1989), prezentuje současnou polskou religionistiku též *Lexikon vědy o náboženství*, vydaný v roce 1988 pod redakcí předního znalce v oboru hebreistiky a egyptologie profesora Witolda Tylocha (spolu s M. Nowaczykem, Z. Stachowským, Z. Poniatowským, Z. Skuzou a H. Świenkem).

V této souvislosti připomeňme, že počátkem institucionalizace religionistických bádání a výzkumů v Polsku se stal rok 1958, kdy vznikla *Polská společnost pro vědu o náboženství* (*Polskie Towarzystwo Religioznawcze*, PTR). Od r. 1963 je PTR součástí Ústavu filozofie a sociologie Polské akademie věd, v jehož rámci vyvíjí činnost oddělení vědy o náboženství (*Zakład Religioznawstwa*).

PTR, spolupracující s četnými zahraničními religionistickými středisky, se v r. 1970 stalo řádným členem *Mezinárodního sdružení pro dějiny náboženství* (*The International Association for the History of*

Religions, IAHR). V r. 1979 zorganizovalo PTR ve Varšavě II. metodologickou konferenci IAHR, jejíž materiály byly publikovány ve sborníku *Current Progress in the Methodology of the Science of Religions* (Warszawa 1984). Péči PTR byla rovněž uspořádána reprezentativní mezinárodní konference na téma *náboženství v kontextu společenských věd* (Jablonné u Varšavy, září 1989).

Recenzovaný Lexikon vědy o náboženství, jehož text byl předběžně otištěn v časopise *Euhemer* (1988, č. 1), si klade jako svůj hlavní cíl poskytnout seriózní informace o náboženském fenoménu a přiblížit konceptní a metodologické problémy vědeckého zkoumání některých jeho důležitých aspektů.

Příručka obsahuje celkem 177 hesel a je výsledkem práce 56 autorů. Její součástí jsou dvě přílohy; první podává přehled o 41 církvích a náboženských společnostech v Polsku (údaje o počtu věřících, s výjimkou římskokatolické církve, duchovenstva, farností a bohoslužebných objektů; druhá poskytuje informace o dosud uskutečněných 21 všeobecných koncilech (chronologická posloupnost, způsob svolání, obsahové zaměření) římskokatolické církve.

V souboru hesel, promyšleně vybraných ze všech hlavních odvětví religionistiky, lze vyčlenit zhruba čtyři základní tematické bloky:

První blok zahrnuje světová a nacionální náboženství, hlavně křesťanství (jeho základní varianty), se zvláštním zřetelem na katolicismus. Kromě známých a dobře popsaných náboženství (spjatých se specifickými historickými a sociokulturními okolnostmi) získá čtenář základní poznatky například o astralistice, józe, kao-daismu, náboženství karaimi o rozličných sektách, sikhismu apod. Jako objevné a erudované lze označit poměrně rozsáhlé heslo o nových náboženstvích (pejotismus, kimbangismus, hnutí Hau-Hau, Guru Maharaj-Ji, Hare Krishna aj.), jejich vzniku, vázaném v mnoha případech na tzv. synkretické kultury, a rozšíření v Latinské Americe, USA, Západní Evropě, Africe a Asii.

Druhý tematický okruh soustřeďuje pozornost na různé aspekty náboženského fenoménu v jeho obecnosti i specifických zvlátnostech (rovina existenciálně prožívané a církvemi modelované víry, rovina sociálních postojů a manifestací, rovina teologickofilozofických reflexí). Zahrnuje problematiku „svatých textů“ (bible, korán aj.), doktrinálních koncepcí, oborových teologií včetně nejnovějších (škoda, že chybí teologie globálních problémů či globalizace), náboženských kultů různých historických typů, náboženských institucí apod. V jeho rámci jsou obsažena hesla týkající se sakrálního a sekulárního, procesů laicizace, etiky, euhemerismu a světového názoru.

Třetí tematická část zahrnuje informace o nejlivnějších církvích a náboženských komunitách působících v PLR k 31. 12. 1986. Příslušná hesla (a také již zmíněný statistický přehled) umožňují učinit si ucelenou a plastickou představu o poměrně velké rozmanitosti náboženského života v Polsku, kde ovšem zcela zřetelně dominuje katolická církev. (Je nelogické, že právě heslo o polském katolicismu v lexikonu chybí.) Kategorie náboženských, státem uznávaných sdružení křesťanského typu čítá 27 položek. Pro úplnost připojme, že v r. 1989 získalo právní legalizaci *Pravoslavné bratrství* (Bractwo Prawosławne).

Ve skupině nekřesťanských společností (které jsou málo početné a je jich celkem 8) figuruje převážně buddhismus, zastoupen je též islám (zřejmě jako relikt tureckého expanzionismu), sdružení Adžoga Jogi aj. Mimoto je v Polsku registrována skupina náboženských společenstev působících jako „sdružení obyčejná“ (stowarzyszenia zwykłe). K šesti uváděným (s. 313) přibýlo v nedávné době pět dalších náboženských sdružení: Kościół Boży, Kwakrzy, Prostacy, Świadkowie Jehowy (kolem 50 tisíc stoupenců) a Świecki Ruch Przyjaciół Człowieka Anioł Pański. (viz J. Kozłowski, J. Langner, T. Zagajewski: *Atlas wyznań w PRL*, Kraków 1988.)

Některá hesla, jako například Konkordát z Polska, *Polityka wyznaniowa w PRL* a zejména Wyznanio-we stowarzyszenia społeczno-polityczne w Polsce ludowej vyžadují novelizace, upřesnění a doplnění vzhledem k pronikavým posunům na sociálně politické mapě dnešního Polska. Připomínáme alespoň takové události r. 1989, jako je vznik vlády T. Mazowieckého, schválení nového církevního zákona v Sejmu a navázání diplomatických styků mezi Polskem a Vatikánem.

Koalice PSDS se SD a SL a taktéž s malými katolickými laickými seskupeními (Stowarzyszenie PAX, Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, později nazvané Unia Chrześcijańsko-Społeczna, což lexikon neregistruje, a Polski Związek Katolicko-Społeczny) se rozpadla. Vlivné sdružení PAX radikálně změnilo svůj program a navázalo úzkou součinnost s polským episkopátem. Mimoto vznikly v Polsku nové nábožensky profilované organizace – například Stowarzyszenie Przyjaciół Stolicy Apostolskiej a Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe.

Těžiště recenzované příručky, v němž jsou v koncentrované podobě vyjádřeny významné rezultáty

polské religionistické školy (např. bibliografické údaje na s. 237), je rozloženo zejména v souboru hesel vztahujících se k vědě o náboženství a pojednávajících přímo o této disciplíně. Ke klíčovému patří zcela logicky heslo náboženství (definice, etymologie, vznik, struktura, typy a funkce).

Pro ideový profil lexikonu je příznačné, že zmíněný jev je prezentován v duchu pozitivistického a dialektického „redukcionismu“; tedy nikoli jako svébytná, autonomní entita, dílo „vyššího rozumu“, ale jako záležitost povýtce lidská. Jako specifická forma sekulárních obsahů, „produkt“ složitě provázaných multifaktoriálních determinant (v rovině fylogeneze i ontogeneze a vývoje lidského vědomí). Náboženství je chápáno kontextuálně, v celé své dynamické složitosti a mnohoaspektovosti, v rozpornosti a rozmanitosti jeho působení, v dotyku a průniku s různými jinými formami společenského vědomí a kulturními výtvoři, z hlediska různých vizí světa a filozofií dějin.

K náboženství jako formě individuálního i společenského vědomí se váže soubor specializovaných hesel – jako věda o mýtu, morfologie svata (svatého), archeologie, etnografie, srovnávací dějiny, sociologie, psychologie, fenomenologie a filozofie náboženství. (Jako samostatné heslo postrádáme zeměpis náboženství.) Patří sem dále informace o strukturalismu v religionistice, tanatologii náboženství a samozřejmě o vědě o náboženství, včetně její marxistické koncepce. Tato klíčová hesla doplňují charakteristiky dějin a současnosti polské religionistické školy a Polské společnosti pro vědu o náboženství (PTR), italské historické školy, IAHR (k jejímž členům patří nejen PTR, ale již od r. 1965 i religionisté z NDR a Maďarska) apod.

Věda o náboženství v přísném slova smyslu je definována jako „empirická věda o náboženství“. (Lexikon upozorňuje, že její pojmenování není jednotné – angl. science of religions i history of religions, často též comparative religion, franc. science des religions, na rozdíl od science religieuse, laděné nábožensky, něm. Religionswissenschaft, rus. istorija religii i atěizma, religiovědní, ital. storia delle religioni; v Polsku je zaveden název religioznawstwo, ale ve stejném významu se někdy užívá pojmů religionistika a religiologie.) Je-li v mezinárodních souvislostech zpravidla upřednostňován název „dějiny náboženství“ (viz např. název IAHR), plyne to z tradičně dominantního postavení této oblasti v rámci mnohostranných výzkumů náboženství.

Heslo obsahuje tento specifikující výměr vědy o náboženství: „Předmětem vědy o náboženství je náboženství, čili soubor určité kategorie společenských jevů, nazývaných náboženskými. Věda o náboženství nejen popisuje, analyzuje a klasifikuje náboženská fakta, ale také stanoví závislost náboženství na sociálních a přírodních procesech, odrážejících se v lidském myšlení (zdroje náboženství, původ náboženství) a formuluje zákony vývoje náboženství. Poněvadž je vědou empirickou a deskriptivní, zabývá se, na rozdíl od teologie a náboženské filozofie, i zkoumáním náboženských vyznání (doktrín), praktik (kultu) a organizací, nezabývá se však otázkou existence boha. Věda o náboženství se zabývá všemi náboženstvími, a nikoli pouze jedním náboženstvím (je vědou o náboženství, a nikoli „náboženskou vědou“), a to jak existujícími, tak i „vymřelými“, zkoumá všechny aspekty náboženství.“ (S. 224)

Věda o náboženství je chápána jako součást kulturologie, ale není přitom „zabydlená“ v sacrum; na náboženství pohlíží objektivně, z kritické distance, vlastní každému serióznímu zkoumání. Nelze ji ztotožňovat s teologií, která se jako „scientia fidei“ programově zabývá různými stránkami božství v určitém náboženství, přesněji řečeno v tom, s nímž je věroučně i institucionálně spjatá. Svou povahou se odlišuje i od různých theologizujících religionistik, avšak nikterak nevylučuje účast věřících religionistů na vědeckém zkoumání náboženství.

Všichni, kdož se zajímají o soudobé náboženství po odborné stránce, uvítají podrobně zpracované heslo o hlavních religionistických časopisech (s. 53–57). V soupisu je zahrnut i časopis *Numen*, který je ústředním orgánem IAHR. (Zmíněný přehled by bylo možno doplnit kupř. o *Religions and Theological Abstracts*, Editor J. Greighton Christman, Myerstown, USA, abstrahující více než 230 časopiseckých položek, dále bibliograficky orientovaný měsíčník *Current Contents*, který přináší pravidelně i zprávy o rozsáhlé množině časopiseckých pojednání týkajících se náboženství apod.).

Závěrem je možno konstatovat, že recenzovaný *Leksykon religioznawczy* představuje významnou položku bilance, již se může polská religionistická škola vykázat za období více než třiceti let své existence. Je to vysvědčení solidní a pro nás poučné nejen ve smyslu informativním, ale i jako příklad a výzva k rozvoji široce založených religionistických výzkumů a bádání.

Josef Karola